

Г. МҰХАМБЕТОВА

МАҒЖАН ЖҰМАБАЕВ ЖӘНЕ СИМВОЛИЗМ

Қазақ әдебиетіндегі символизм туралы сөз шықса, ең алдымен тілге оралатын есімдердің бірегейі — Мағжан Жұмабаев. Мағжанның ақындық дара стиліне тән қасиеттердің нәрлі жиынтығы да осы құбылыспен тікелей тамырлас.

Табиғатынан нәзік жанды суреткер айналада өтіп жатқан сан қилы дүбірі мол оқиғалардың дүмпуін ерекше шетін сезіммен, шамадан тыс өсерлене қабылдады.

Жүсіпбек Аймауытов Мағжан символизмін өтпелі дәуірлердің түйісу кезеңіндегі заңдылық ретінде қарастырады. Ескіні аңсау, жаңаға кекіл сипатпау, тыжырына, күмәндана көз салу — ақынның басында болған жағдаят.

Символистерге хас бір белгі өршілдік болса, ол «Қараңғы қазақ көгіне өрмелеп шығып күн болам! Қараңғылықтың көгіне, Күн болмағанда кім болам!», — деп тебіренетін Сұлтанмахмұт Торайғыров, өзгеше мақсаттағы күрескерлікке үндейтін талмас қанат Сәкен Сейфуллинде бар, ендігі бір нышан — сыршылдық болса, ол да жалғыз Мағжан емес, Бернияз Күлеуте де, аталған және аталмаған талай жыр саңлақтарында кенінен кездеседі. Бірақ бұл сипат басқа қаламгерлердің творчествосында әредік не шоғыр-шоғыр күйде ұшырасқанымен, тұтас дүниетаным мен көркемдік-эстетикалық жүйе құрайтындай дәйекті, күрделі дәрежеге жеткен жоқ. Ал Мағжан Жұмабаевтың басқа қаламдастарынан ерекшелігі — ақындық, азаматтық болмысындағы қиялшыл, асқақ, түпсіз мұңға толы жаратылыс-бітімінде, өлең сөзінің келісті саздылығы мен әсем поэзиясында.

Мағжанның жан дүниесін, ой әлемін түсіну оңай емес. Ақын көңілінде тұрақты мекен жоқ. Мейлінше шыншыл, ішкі байламын сынға салып, сүзгіден өткізуді қаламайтын ақынға нақты бір идеяның соңына түсіп, шаужайын көтерумен жүру жат. Кеше жарияланған, сәл бұрын айтқан пікір, толғам, көңіл-күйіне сәйкес келмейтін, кейде тіпті мүлде қарама-қарсы яки едәуір жаңғырып, түрленген поэтикалық бейне, болжам, топшылау, түйіндеу сәттері қайран қалдыра қоймайды. Өзгенің жөні бөлек, Мағжаннан мұндай тосын да тапқыр, оқшау жағдай, жаңалық, әрекет, шешім күтудің қызығы зор. Өйткені ақын қалыпты сана заңына бағынбайды, даланың жүз

құбылған аспанындай сиқырлы сезім патшалығына қызмет ету бақытын ақкөз фанаттарша алақайлап, қол соға аяламайды, өдеттегі қисапсыз азап қобызын сарнату есебінде ғана ықылассыз қабылдайды. Осы қылығының өзі жұмбақ. Ессіз деген әрекетіне де тоназыған салқын баға беру жиі. Түп ниет ақыл, зерденің қазығына байланды да, қиял мен мінез тұлпары шылбыр үзіп, табанын жерге тигізбес қанат байлап алады. Ұшқыр ой арқылы ақын уақыт пен ортаның дәрекі қыспағынан құтылар жол іздейтіндей. Романтик символистердің мезгіл мен мекен аясындағы еркіндікке ұмтылысы М.Жұмабаевтың дүниеге тарихи, философиялық көзқарасынан, бүгінгі күннің шындығын байырғы дәуірлердегі тағлымды сабақтармен тамырлас алып саралауынан, жыр бұрымын сұлу жарасыммен өру нәтижесіндегі ауқымды рухани серпілістерінен танылады.

М. Жұмабаевтың «От», «Пайғамбар», «Күншығыс», «Жер жүзіне», «Мен кім?», «Сырым» атты өлеңдерінде жоғарыда сөз болып кеткен философиялық мәселелер көтеріңкі символистік стильде жырланады.

Ежелгі түркі жұртының киелі тотемі саналатын от ұғымы түрлі этнографиялық, физикалық сипаттары түрінде сипаттала келіп, идеологиялық деңгейде символикалық мағынаға иеленеді.

Ол — азиялық шығыс елінің жиынтық бейнесі, «Кейде жылан арбайтын, Кейде аждаһа жалмайтын» күдіретті күш тазалық пен ізгіліктің баламасы. Шығармада бірнеше теңдес поэтикалық образдар бар. От — Күн — Тәңірі. Бұлар әрі күншығыс халқын әрі сол жұрттың өкілі — лирикалық кейіпкерді елестетпек. Баламаның биіктігі даусыз. Логикалық байланыс көркемдік ойдың еркіндігімен адымдас.

«Қараңғылық — дұшпаным» деп шамырқанатын автор құбылтудың мегзеу тәсілін пайдалана отырып, арнау ыңғайында, өткір интонациямен шалқи-тасып сөйлейді.

Ақынның ескі қарсыластан есе қайырғысы келеді, бірақ жауына зорлық, зомбылық көрсету емес, ыза тоқтатып, білім, ғылым, өнер үлгісін шашатын парасат асуынан табылғысы келеді. Әрине, мұның бәрі төтті қиял, намыс қыраны боп ұшқан өркеуде тілек еді. Ғылыми-болжамдық негізі бар топшылауға табан тірейтін Мағжан ар-

маны кетік ауыз тұрпайы тіршіліктің балағынан тістеген күйкілігін менсінбей, зеңгір көкте сұңқардай қалықтап самғауға құмар.

Еспе қайталау, дыбыс үндестігіне негізделген туындыда («Пайғамбар») лирикалық қаһарман өзіне — арғы-бергі тарихымен алғандағы Шығыс жері мен халықтарының кешегісіне масаттанып, ертеңіне сенгені сондай, әрі қас, әрі дос көршілеріне жылы ғана тіл қатпайды, кейде жалы күдірейіп, ұрса, қорқыта кіжінетіндей. Ол эмоцияның астарында қыр елін үнсіз езгіде ұстаған орыс патшалығына қатысты орасан наразылық ырықсыздық заңдылығына сай тұлған тұтып жатқанын байқау қиын емес. Автор символизмге тиісті үрдіспен өмір құбылыстарын ірі көлемде, жіктеп, таразыламай, тұтас алып, сезім жігеріне қайрай суреттейді.

Арғы бабасы «асқар Алтайға» «шыққан», «Қытайға» «садақ тартқан» («Жер жүзіне...») кешегі ер, қазіргі қор жағдайдағы қазағын бастапқыда ренішпен сынайтын Мағжан шығармашылық өнерінің шырқау кезеңінде «арыстанға» да, «жолбарысқа» да, «бұлт», «жел», «күн», «теңіз», «жалын», «тұлпарға» салыстыра келіп, «Мен кім?», — деп, Абай айтқан толғамды жаңғырта өрнек шекиді. Ұлы Абай жеке тұлғаның тіршілік мәнісін теңдесі жоқ тереңдікпен пайымдаса, Мағжан сол шындыққа қосыла тұрып, «Мен өлмеймін» дегенде туған ұлтының, «менікі де өлмейді» дегенде өз рухының мәңгілік бірлігін астарлай бедерлеген.

Өзгелер сияқты көп желпінбей-ақ көкейін ақтаруды қанағат етпей, қазаққа «патшалықты» да місе тұтпай, тым дәйексіз алысқа жетпесін біле тұрып, қол сермейді.

Ж. Аймауытов жоғарыдағы бейнелі сөз нағыз ақынға ғана жарасатынын білдіріп, қаламдасын өбден түсінгендіктен, артық-ауыс пендешілік шырмауынан қорғаштап бағады. Бұл кейіндегі «Адамға табын, жер енді!» дейтін Олжас Сүлейменов идеясын алдымен аялайтын, адам мен қоғам, халықтың жеке тағдырына иелік етуін аңсаған, иланғысы келген жасампаз мақсаттағы тентек түсінік еді. Мұндай бейнелі байламның тамыры француз символизм негізін салушылардың бірі — Бодлер ақынды жан азаттығын өкелуші пайғамбарға балайтын көзқарасымен, француз символизмінің атасы Ш.Бодлердің ақынды құдай үлгісімен көктелген рух көрінісіне теңейтін пікірлерінен қорек алып жатыр.

Өмірді өзенге, далаға сайып, өзін апыл-тапыл басқан нәрестеге ұқсататын лирикалық қаһарман «Мен қуансам, жас баладай қуанам», «Мен қай-

ғырсам, орнатамын қиямет» деп, ерекше жаратылысын сырт көзбен бағамдайды да, жоғарыдағы пікіріне көп қауымның, аяғы жер басқан жандардың назарымен қайта оралады: Осы сыры арқылы Мағжан өз болмысындағы елгезек, тез өзгергіш, әсершіл сезім жетегінде кететін шынайы мінезін паш етеді. Өнер адамын түсініксіз, ұғып болмастай тылсымға таңуға әуес романтикалық символизм ағымындағы сүйікті тұжырымның табы байқалады. Автор тап-таза романтик, символист күйінде де қала алмайды, дүние құбылыстарына сыншыл тұрғыдан көңіл бөлу нәтижесінде шабыт үстінде жан-жағына қарамай шырқап ұшқан қылығын дін мүсылманға ортақ ұстамды ниетпен ақтағандай, жазықсыз «кінәдан» арылғандай күй кешеді.

Асыл махаббат жолында мерт болатын жалын жастың елден оқшау бітімін даралауға қызмет етеді. Избасар ақын Берниязды Мағжан өмір сырын ұғып жетпей, қиялдың құлама жарынан сырғып кететін шерменде символистік тұлға ретінде қабылдаған. Бернияз тағдыры — сирек кездесетін оқиға. Басқалардың сөзуге хұқы бар, бірақ Мағжан рухани бауырының терең дария астынан сұлу ғұмыр іздеген аңғал болмысын етене жақын сезінгендіктен, інісінің бұл қылығын ақындығы үшін кешіреді. Шығарма романтикалық өмір тәжірибесін реалистік сергектікпен бедерлеуге мысал.

Өмір мен өлім тайталасын әдістің аясында қанат жайған символистер (бейнешілер. — Ж. Аймауытовтың термині) де жырлайды. М. Жұмабаевтың айтылмыш тақырыпқа арналған туындыларында осы екі сарын молынан камтылады. Мұндай творчестволық өрнек қаламгер стилінің басқа жағдаяттарға да байланысты соны қырларын танытпақ.

«Қорқыт» поэмасында адамзат баласы үшін ең басты сауал есепті дилемма негізгі философиялық тұғырнаманы ашу, қалыптастыру ыңғайымен айшықталған. «Өліммен күресу сюжеті өсіресе қазақ пен Алтай елінің аңызында өте жарқын сарынмен айтылады. Бұл сюжет Шумер елінің эпосы «Гильгамеш» жырында да келісті түрде суреттелген. Қазақ халқының өлімге қарсы аялғысы бір ғана Қорқыт аңызымен байланысты», — дейді аяулы Әлкей Марғұлан. М. Жұмабаев халық ішіндегі аңыз, әфсаналардың бірін ғана іріктеп, оны да іс-әрекет жағынан түгендемей-ақ, негізгі ойын ізерлеп көрсету орайында ықшам фабулалық желіге айналдырады.

Ә.Қоңыратбаевтың «Кейін монғолдар храмға табынса, Алтай түріктері ата-бабасының аруағы-

на (онгонға) сыйынған. Мұның өзі манихеизмнен туса керек. Әлемнің орталығы -адам, оған өлім жоқ дейтін ұғым сол манихеизмнен тарайды. Қорқыт өлімнен қашады», – дейтін пікіріне зер салсақ, поэмадағы рухани-фөлсапалық тартыстың алыс қайнарын топшылаймыз. Көне дәстүрге ессіз дәрежеде ғашық Мағжан ақындық өнердің өзін өмірді жырлау, өліммен Қорқыт атадай айқасқан тіршілік нұры мағынасында түсіндіреді. Өнердің түбі – зар екенін айрықша көңілмен түйсіну романтикалық сипаттағы суреткер үшін толымды қасиет. «Қойлыбайдың қобызы» балладасында да (поэмадан гөрі осы жанрға көп жақын. – Г.С.) М.Жұмабаев белгілі аңыздағы кісі сенгісіз мифтік деректі сөз құдіретімен жандандыра суреттейді. Қойлыбай бақсыны аңыздар Қорқыттың шөкірті санайды. Ол Шоқан Уәлиханов айтатын «барлық бақсылардың көкесі» «бағаналы Қойлыбай». Баллададағы Қойлыбай туралы тарихи мәліметтер Ш.Уәлиханов еңбектерімен толық сәйкес. Қобызды бәйгеге қосу Қорқыт атаның басында болған хикаят екені ескі сөздерден мәлім. Мағжан бұл шығармасын да қазақтың шалғай ғасырлардан бері келе жатқан әйгілі ғұрып-салттарына бұғау түсіп, жаңа заманның қаһарына ұрынғандай жүдеу қалпына назаланып жазғаны анық. М. Жұмабаев бір субъект емес, тұтас ел, кезең психологиясына хас дағды-заңдылықтарды шынайы һәм жоғары пафоспен өрнектей білді.

Мағжан сиволизмінің мазмұны тек егіліп, езілуден тұрмайды. Ақынның ескіге махаббаты қандай айқын болса, келешектегі жемістен мүлде күдер үзбеу сезімі де рас. Әрине, ол жемістің қалай пісіп-жетілерін аңдап, таразылау қиын. М. Жұмабаевтың үлкен азаматтық үміті сахарадағы қараңғылықты жою, әйелге бас бостандығын беру, халықты жаппай сауаттандыруға байланысты екені хақ. Сол дәуірдегі елінің жерқорақ халін білдіргісі келмей, өзінен-өзі жасырғысы келгендей жаны сәулетті ақын айналасындағы жабырқау көріністерге қиял кеңістігінің зеңгірінен көз тігуді қалады. Ал көңіл биігінен тек жақын төңірегін емес, қиыр заманаларды, көмескі оқиғаларды, даңқы зор ерліктер мен күлге көмілген көне өркениет сілемдерін, биік мәдениет, білім жүрнақтарын көрді. Көрді де, табынды. Мастанды. Мақтанбақ болды. Өзі үшін болса, бір сәрі, халқы үшін қайсар мұрат тұлпарына мінді. Ақжелің жырлардағы символика, символизм осындай тәкаппар мінез бен жүген-құрық салдырмас тарапқа қиялдай қол ұстасып туған-ды.

Символизм әдеби ағым ретінде Еуропада ХІХ ғасырдың аяғы, Ресейде ХХ ғасырдың басында пайда болғаны мәлім. Ж. Мореас, А. Рембо, П. Верлен, С. Малларме, Р. Гиль, Д. Мережковский, К. Бальмонт, Вяч.Иванов, В. Брюсов, А. Белый, А. Блок шығармаларымен жете танысқан М. Жұмабаев аласапыран, өліара дәуірдегі өнер үшін жан сырын терең, алаңсыз актаруға осы дәстүрдің озық үлгілерінен рухани бағдар тапты. Түп тамыры символизм, сентиментализммен өзектесіп жатқан бұл мектеп ең алдымен адамның субъективті ішкі әлемін дербес құбылыс ретінде, сезім еркіндігін, ойтүйсіктің жүйеге түсуді қажет етпейтін ырықсыз жарқылын, астарлы, ғарыштық мәнін дәріптеумен ерекшеленеді. Символизмді жеке дүниетаным орайында түсіну басым еді. Рас, В. Брюсов, А.Блок сияқты ақындар творчестволық жолының кейінгі кезеңдерінде мұндай, белгілі бір жағынан, әдейілік табы бар, түйық шеңбердің толық ақиқатқа бастамасын білді. Сонымен қатар символизм арқылы сырт дүние мен ішкі өмірдің жарасымын іздестіретін, әсем, көрікті, ырғақты поэзия құдіреті салтанат құрғаны аян. Символизм – әдебиеттің алға шапқан арыстандай жасырын күші мен батыл арманы, жүзеге асқысы келген мүмкіндіктері, түсінген жанға пердесін алған тіршіліктің ешбір тыйымға қарамас ашық мұңы мен қасіреті.

Мұхтар Әуезов жас шағында бірінші Абайды атай отырып, «Бұдан соң Мағжанды сүйемін. Европалығын, жарқырағын, әшекейін сүйемін. Қазақ ақындарының қара қордалы аулында туып, Еуропадағы мәдениет пен сұлулық сарайына барып жайлауы жарасқан Арқа қызын көріп сезгендей боламын», – деп бекер жазбаған. «Жарқырағы, әшекейі» – осы символистік өнер үрдісінен үйрену, еліктеу нәтижелері екені анық.

Тегі, М. Жұмабаев мұрасын нақты бір көркемдік әдістің көгеніне байлап қоюға болмайды. Таза реалистік туындыларымен бірге көбінесе романтизм мен символизм әсеріндегі шығармалары тіпті басым. Немесе, автор туындысында осы әдіс, ағымдардың эстетикалық белгілері тығыз үйлесім тауып жүреді. Символистік көңіл-күй негізінен 1911–1922 жылдарды қамтитын ақын творчествосының екінші кезеңінде құлашын жая қанаттанады.

Ж. Аймауытов Мағжанның еліктегіш табиғатын ескерте келіп, уайым, қайғы сарынына түсу себебін қоғамдағы өтпелі дәуірмен сабақтастыратыны есімізде. Оған қоса ақын өмірінің өзі де «соқтықпалы, соқпақсыз» болып келгені аян. Мағжан жаратылыстан шексіз көп жақсылық, мейірім, ырыс күткен. Бірақ бақыт жұлдызы қараң-

ғыда көрінсе, күн жарықта адастырып кетеді. Мәңгілік қуаныш, рахат жоқ. Рас, ол қасіреттің де қыстап қалмасын ұғынған. Сөйте тұрып, өмірдің өткіншілігі мен қызықтың сырғанақ опасыздығына әрі қайран қалып, әрі ыза мен құсаға батады. Ұлы Абайдың да басты мұны мәңгілік уақытты ұстамақ ниетпен күресудің жеңілісін мойындаудан туған еді. Бірақ ол парасат, сабыр тізгінін босатпайтын. Қайғысын да ақылдың зынданына салып қоятын. Ал Мағжан сол шындықты түсінсе де, зорлық үкімге көнгісі келмей, сарыуайымның өзенін тентек баладай ерегісе сапыратын тәрізді. Абай-әкесін қайталағысы жоқ. Мағжан өкіл әкесі — символистердің бауырына кіріп, қаланың сөніне құмартқандай, даланың құртының қышқылынан шаһардағы тәттіні артық көргендей, Батыстың сұлу киімімен қырға масая оралғандай күй кешеді. Жас жаны толы азап, жұбанышы — өнер ғана. Бұл айтылмыш ағымның көркемдік ұстанымдарына әбден сай қасиет. Әрине, Мағжан өлем символистерінің салтанаты балына шақырусыз қалмағаны сөзсіз.

Ақынның символға құрылатын шығармаларының дені табиғат, махаббат лирикасының үлесінде. 1915 жылы жазылған «Зар» атты өлеңінде келе жатқан ызғарлы күз суретін «Жер жүзі өлім күтіп тұрса жылап, сексенде селкілдеген байғұс қартта», «Әл кетіп бұлғақтаған бұтақтар да, Жапырақ: «Ал, өлдік!» — деп сыбырласа» деген әсерлеу, кейіптеу тәсілдерін ұтымды дәлелдерлік тапқыр көріністермен бейнелейтін автор бір ғана табиғат кезеңін саралаумен шектелмей, қатал қыс пен көгілдір көктемнің таныс мінез — қылығын да жақсы біліп, бедерлей алатынын ашық аңғартады. Күз де, қыс та қорқыта, тізе батыра көшіп кетер.

«Жылы жаз» Абайдың «жақсы жылым» сияқты оқшау тіркесін, соңғы жол халық жырындағы дәстүрлі образ-суретті ойға әкеледі. Бүкіл елең денесінде Абай мен фольклор үрдісінің ықпалы мол. Әйтсе де лирикалық қаһарманның Мағжан яки өзге жігіт, не қапалы сұлу екенін ажырату қиын. Кейіпкердің жан драмасын сүйгеніне қосылмау не оның қаза табуы іспетті себептермен байланыстырасыз. Ең негізгі қасірет — ғашығынан айрылған сырқат жүректе. Оған ата қоныстан аластатыла бастаған қазақтың күйін жалғастырудың жөні жоқ. Символ әдепкіде шетін шеберлікпен мүсінделетін күз болмысы қазіргі жақынын жоғалтқан шерменде жанның қайта оралмас бақытын іздеп, зар шегуімен сабақтас ажар алуына орай шаң береді. Лирикалық қаһарманға қыс та, жаз да, көктем де алыс. Оны биле-

ген көңіл-күйдің үлесі — күз. «Айттым сәлем, қаламқаста» шын асық тағдырға қалай бой ұсынса, мұнда да келеңсіз ауыртпалықты мойындау бар. Алайда бұл ғашық тек қайта айналмас махаббатымен ғана қоштаспайды, күллі өмірінің мәні мен құнын бірдей мансұқ етеді. Сезім альтруизмі. Бір сәтті ұзақ мерзімге айырбастамау. Қайғының өзін қымбат бағалау, болашақ игіліктерден құлақкесті түңілу өуені дірдек қағады. Нәзік әсер қайратты таным сырына айнала бастайды.

М. Жұмабаевтың «Толқын», «Қайын», «Жазғытұры», «Жазғытұрым», «Жазғы жолда», «Жаз келеді», «Күз», «Туған жер», «Жазғы таң» тәрізді табиғат мерзімдеріне басым түрде реалистік назармен көз салатын шығармаларынан басқа біраз өлеңдерінде астрофизикалық құбылыстарға қатысты ишаралық мағынадағы көмескі ойды сағыммен безендіре, сәндендіре бейнелеу жиі ұшырасады. Омбы түрмесінде жатқан кезінде туған лирикасында «Күндіз — күн, түнде күміс Ай көрмеймін» («Сарғайдым»), «Алтын күнді, қара жерді сағындым» («Сағындым») деген іспетті тіркестердің ауыспалы мәні — туған дала, бостандық, ата-ананы аңсау болса да, бірінде «Қалың ой — қара жылан жүректі еміп», екіншісінде «Қара жылан — қалың ойлар қаптады» болып келетін түбірлес метафоралар шұғыл тапқырлықпен қолданылса да, Сарыарқа еркіндік бейнесі есебінде терең көрсетсе де, бұл дүниелердің символизм рухынан гөрі символизм лептегі реалистік бояуы қалың екенін аңғарасыз. Ал риторикалық сұрауға жүк артқан «Жылқышыда» боранды қыс пен тірі-өлісі белгісіз малшы шаруаның халі суреттік мол бедермен, сыншылық, аяушылық өуенде қамтылады.

Символдық өрнек нақты заттық құбылыс кейіптеу дәрежесіне жеткендей шақта түгі жайнап, түрленетіндей.

«Жел» атты бірінші өлеңде тұтқындағы кейіпкерге Сарыарқадағы ел сағынышын жеткізген табиғат еркесінің зарығуы, ызалануы, «қажып», жылауы әдеттегі бейнелі қимылды елестетсе, алғашқы шумақты соңғы тармағын өзгерте қайталайтын аяққы жолдар психологиялық егіздеу тәсілі арқылы адам уайымы мен заман қасіретін қатар түспалдайды,

Осы аттас екінші өлеңде жел бұзық баланың ерепейсіз қылықтарына тендес сипат ала келіп, «көлдің бетін кестелеп», «көрі арманды оятып» қана қоймай, тағы бір тосын әрекетке көшеді.

Ақынның ауыстыра ойлау жүйесі өртүрлі нысанды жан бітіре қабылдап, дала сұлуы — желдің сан құбылған әсем келбетін ырғақ, ұйқас

келісімімен бедерлеген. Тентек жел сүйкімді өрі батғыл бозбаланың ұлттық рәсімдегі ойын-қалжыңымен лирикалық қаһарманды қызықтырады. Бақытты кім? Қыз ба? Жігіт пе? Екеуі де болуға тиіс. Символ не? Символ — еркіндік, азаттық. Азаптағы ақын жанын мазақтай ғашық ететін, жалына қол тигізбес ерке мінез бостандық.

Негізінен әйел тақырыбын, махаббат сырын символизм (Ж. Аймауытов термині. — Г.С.) стилінде үзілдіре суреттейтін Мағжан лирикасындағы психологизм де, символизм көріністері де осы төңіректегі шығармалардан мол кездеседі. Символистер әйелді өдемілік мұратына балап, айнала қуыс дүниені толтыратын бір алданыш, шынайы ғашықтық сезім деп түсінгені мәлім. Осы көркемдік ұстанымның күдіретін «Александр Блок» атты өлеңінде тамсана, талғай суреттейтін М. Жұмабаев «Әйел» деген лирикалық сюжетті туындысында ауқымды философиялық толғамын астарлай жеткізеді. Автор «Құран Көрімдегі» хикая мазмұнына сүйеніп, қасиетті кітаптағы терең ойды тебірене баяндайды. Кейде ізгі тілек, достық қолын ұсына сөйлейтін ақын «Жәмила» сияқты шығармасында теңсіз өміріне назалы қарындастың жан мұңын іштей болжап, нәзік көңілі елжірей, арнау түрінде тіл қатса, «Жан жарымды бір сүйейін түсімде» атты жырында өзі түпсіз қайғыға батады. Жаны шыға жариялайтындай ақын сөздеріндегі тапқырлық пен әсерлеу, дыбыс үндестігі керемет эстетикалық қуат байқатады («Жұлдызды — жүзік, айды — алқа ғып берейін»). «Тірілдім» дейтін өлеңінде де лирикалық қаһарман өмірден түңіліп жүрген күйінен қасында Гүл болған күні бір сәт арылып, бергі әлемге қол созғандай қалыпта рахаттың абат бағын кезіп кетеді.

Есі шыға, еш күдік, есепсіз құлай сүйетін жас кейіпкерге ғашығының мұңы («Гүлсім») мәңгілік жүректен орын алатын тендесі жоқ қасірет ретінде пайымдалатын жағдайлар — негізгі сезім мазмұнын анықтайтындай ерекшелік. Мағжанның махаббат лирикасында тек өзгермес көңіл іңкөрі ғана емес, қас-қағымдағы әсердің құбылма қылығын кестелейтін психологиялық шетін нюанстар да ұнамды, шынайы, еркін:

«Сүйгенім анық» шығармасындағы осынау сезім стихиясының күрделі табиғаты да — көбіне Батыс әдебиетіндегі білген, түйген, көрген нәрсені сүзгіге салмай-ақ сол қалпында, өмірлік құбылыспен жарыстыра, пара-пар деңгейде елестетуге ұмтылысты арқадан қағатын символизм бағдарының үздік үлгілерінен үйреніп қана қоймай, ұлттық аяда барды дамыта, өрлендіре түсуге

кепіл. Мағжан сырт ажарға қарағанда, жүрек адалдығы, мінез нәріне үстеме назар аударады. Өзін «желге» теңеу таныс болса да, «тұлпарға» балау — ұшқыр қиял, символдық өркеуделікті дәлелдемек. Оқиғалық желісі айқын туындыда тіршіліктің шағын мезетін бірге, бірдей әсермен қабылдаған екі субъектінің әр басқа жағдай, ниетте жүруі рухани қайшылық, ширығыс тудырады. Лирикалық кейіпкер қыз алдында ақталып қана бітпейді, өзі үшін өзі таңырқайтын түсініксіз халді бастан кешеді. Кінәлі кім? Ол — «шаң жұқтырмас», дегбірсіз тұлпар тәрізді жүйрік те сері сезім. Ақынның күйзелуі де өдемі. Дәлелі де орынды өрі тылсым. Автор тұғырнамасы бойынша, өмірдің қызығы, мәнділігі мен көркемдігі алдамшы үміт, өткінші қызық, өкініш пен қуаныш, реніштің қайшыласқан жылдам ағысында. «Өміртеніз», «өмір-дария» деп келетін тұрақты метафоралар суреткер дүниетанымының ірі психологиялық, философиялық астарларын дәл аңдатады.

Осы бір өткіншілік ахуалдың терең сырын ақтара қарап, шерлене ұғып, ұдайы мазаланатын Мағжан көптеген жырларында өзгермес уайым сарынын ерекше ықыласпен аялатады. Мұнда зорредей жасандылық жоқ. Жарық дүниеге келгеніне мәз толып жатқан тоғышарлардан мүлде бөлек кірпияз, төкаппар, өрмінез ақынның ұлы жаны ауадағы тербелістей сәл дірілге дейін лезде сезініп, тіршілік түйткілдеріне келгенде тіпті сергек, тіпті адал. Сыр бүгіп, күмілжуді қаламайды.

Жоғарыда аталғандай, М. Жұмабаевтың көп туындыларында «қараңғы түн», «ай», «күн», «сардала» бейнелері белгілі бір тұрақтылық, өзгермес орта жағдайын тұспалдаса, екі шығармасының бірінде қайталанатын бізге әбден таныс «жел» болса, сан құбылған ойнақы, опасыз сырт әлемді таңбалаламақ. «Қысқы жолда» өлеңінде ол ұлғайған мағынасында «боранға» айналып, бірде «осқырып», «ысқырса», бірде «андай ұлып», «сақ-сақ күледі» немесе «әпсүн» оқып үреді: Даланы басқан ақ қарды «жерді жапқан кебінге» балайтын ақын, сәл назар аударса, автор емеурінін түсіну қиынға соқпайды. Долдана бастаған, үзбей күшейген боран — Мағжан ұнатпаған адыр-бұдыр белсенділік заманның бетінен қайтпауы. Ол жалғыздығынан шошиды. Символистік поэзиядағы дарашылдық осындай табиғи жағдайда тамыр жаятынын байқайсыз. Жұрт ақылды, бұл ақымақ па?! Әлде, көп опасыз, бұл ғана айнымас адал ма? Әрине, лирикалық қаһарман өз сенім-нанымынан таюды көздемеген. Қоғам мен жеке адамның арасындағы рухани кереғарлықтан есті жан үшін айықпас мұң оты тұтанады. Ол тоқтауды, сөнуді

білместей. Ақын сезімі қайшылыққа толы. Поэзия тұрғысынан тәтті қайшылық. Эстетика үшін әсем қайшылық. Ал Мағжанның шын тағдыры осы жолдарда кереметтей дәлдікпен айна қатесіз болжанғаны айдан анық.

«Жазғы жолда» өлеңінде керісінше бұрыннан мәлім «сар дала», «жапан түз», «жалғыздық» іспетті ландшафт және көңіл күй атрибуттары қайталанғанмен, «Ешбір леп жоқ, тып-тымық» ахуал, бәрібір, жан рахатын шақыра алмайды. Боранның орнына «Шілде». Оттай ыстық күн». «Көктің түсі» жай көк емес, «қызғылт көк». Қыста дала кебін жамылып жатса, жаздағы «дала — өлік». Бұлт та жоқ, үп еткен самал да жоқ, қапырық. «Жыландай иірілген» жолдағы теңеу мазмұны сапардың сұсты сипатына айғақ. Автор санасы зар күйіне ыңғайлас саз табу мақсатымен «жылағанға» ұқсайтын «жын», «күйлеген» «перілер» туралы мифтік қиялдың ернінен сүйеді. Дауыл тұрмаса да, тымырсық, шыжыған кеңістік ақын жанындағы уақыттың қасірет басқан жүзіне жылы шырай бере алмайды. Қыста кездейсоқ қатігез ажалдан қорқатын лирикалық кейіпкер өзгелер үшін айлы күннің аманында, тамылжыған нұр сипатты шілдеде «Өлсем екен түншығып!» деп, шерленеді. «Ақылдың азабы» солай ма? Тағдырдың жазуы ма? «Сөз өнері дертпен тең». Мағжанның символикалық ой шырмауындағы нәрсетей пәк, сұлу арманы мен сезімін, адал шындығын дұрыс қабылдауға да рухани мәдениет керек. «Мені де, өлім, әлдиле» жырында Мағжан символизміне арқау болған күретамыр тақырып мейлінше ашық, өуендік жағынан күңгірлей, күрсіне бейнеленеді. А. Блок «суреткердің ісі — ой түкпіріндегіні көру, «жел жұлқылаған ауамен» тыныстаған музыканы тыңдау... Адамның қазір музыкасыз тамырын басу мүмкін емес», — деп жазуы ХХ ғасырдың басындағы жамыраған мол үнді заманадан әрбір талант өз күйін тануды мұрат ететін бейнешілдік поэзия ұстанымдарын аңғартумен тамырлас. «Шолпыда» «Сылдыр, сылдыр, сылдыр... Қанымды қайнатты құрғыр», «Сылдыр, сылдыр, сылдыр... Өзекті өртеді құрғыр», «Сылдыр, сылдыр, сылдыр... Жүректі жандырды құрғыр» боп қайталана, жаңғыра сырланатын дыбыстық бояу бірде: «Орман. Тынған. Белдер — Гүлдер. Күбір, Сыбыр. Тұман — Таң, таң!..» («Біраз Фетше») боп қысқа қайырыла, ұзақ ұғындыра түрленіп құлпыратыны бар. Ақын өуен арқылы ауқымды ой нәрін сыға сипаттауға, ішкі дауыс пен тысқы ғаламнан үндестік іздеуге құмар. Жоғарыдағы туындыдағы өмірден түңілу сезімі «Мені де, өлім, әлдиле... Әлдиле, өлім, әлдиле!»

түрінде әр шумақтың қайырмасына айналуымен автор көңіліндегі күрсініс деміне орайлас шығады. Мағжан тіршіліктегі сан алуан мұнды оқиғаларды әдемі, ықшам суреттей тұрып, психологиялық егіз сыр тудырады да, сырт дүниедегі материяның сөну құбылысынан жеке тәнінің де өшу сағатын түйсінетін жан мен буын ырғағына беріле құлақ қояды. Өлімнен бетін сүйіп, алдына алуды өтінетін нәзік сезімнен де мәңгі тіршілік заңдылығы аңғарылады. Өйткені Мағжан заттық дененің жоқтан пайда болып, қайталай ғайыпқа көшуін Алла сөзінен, Абай қасіретінен білуге тиіс. Бұл өмірдегі қайғылы жанның шын дүниедегі жұмаққа жетеріне сену нышаны анық. Сәбилік сана аралық өткел қызметін атқармақ. Өмір ғана емес, өлім де — ана. Жалғаны қайсы, расы қайда?! Бастауы не? Жалғасы кім? Ол бір Тәңірге аян. Мағжан үшін бұл жердегі ақиқат — ішкі сенім, сезімнің білімі. Алып жылан қысып, аза күйін шерткен көне дәуірдегі Лаокоон сияқты Мағжан үшін де ызғары мол жаңа заман, соқа басының трагедиясы жеті басты аждаһаның от лақтырған арандай аузынан кем соққан жоқ. Символистік эстетиканың әсерлі бояуларына малынған өлеңдегі реалистік мағына осындай.

М. Жұмабаевтың қара сөзбен жазылған «Балапан қанат қақты», «Домбыра», қаланың тұрпайы салт-машығынан жеріп, қырдағы қызық-думанды аңсайтын «Айда атыңды, Сәрсенбай», «Жазғы қала», «Шойын жол» өлеңдері де — символизм дәстүріне лайық сарын, машықтың көріністері. «Өтірік ертеке», «Жүсіп хан» поэмаларында астарлы мазмұн, зор ишаралық ой қуаты биік көркемдік өрім, әсем қиялмен айшық табатыны белгілі. Ізгі жүректі, әділ Жүсіп ханның тағдыры уақытша ғана үстемдік құрған кеңес жүйесіндегі қайсыбір ұнамды құбылыстарды шебер түспалдайтындай. Мағжанның ұшқыр түйсігі көп ретте алдағы уақыттың жұлдызшы-балгеріне ұқсас. «Бостандық» өлеңіндегі сияқты аңыздық сюжетке құрылған аталмыш поэмада да автор әлеуметтің тұтас тегістігіне қарсы шықпағанмен, ол үмітті құрғақ қиял санайды. Неден жабығады? Неге торығады? Белгісіз. Ал белгісіздік — символизм эстетикасының жүрегі.

Мағжан Жұмабаевтың көңілі жадау, жақсылықтан күдер үзген бейбаққа тән сарыуайым сазын күйлейтін шығармалары адам жаны мен дүниетанымының соншалық күрделі, қатпары қалың табиғатын барынша шынайы, өзара сеніскен түсінікпен тануға жетелейтін озық сипатты мұра есебінде әдебиет тарихынан әділетті бағасын алуға тиіс.

5. *Винарева Л.В.* Ономаσιологические характеристики семантической деривации в современном английском языке: (Номинация человека): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. Киев, 1986. 24 с.

6. *Акопова С.Л.* Лексико-семантический способ образования имен существительных со значением лица (на основе метафоризации): Автореф. дис. ...канд. филол. наук. М., 1986. 16 с.

7. *Оралбаева Н.О.* Сөзжасамның жалпы мәселелері // Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. Алматы: Ғылым, 1989. 8-63-66.

8. *Исаев С.* Қазіргі қазақ тіліндегі сөздердің грамматикалық сипаты. Алматы: Рауан, 1998. 304 б.

9. *Есенов Қ.* Сөзжасамның лексика-семантикалық төсілі // Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. Алматы: Ғылым, 1989. 99-101-66.

10. *Курилович Е.* Деривация лексическая и деривация синтаксическая (к теории частей речи, 1936) //

Очерки по лингвистике: Сб.ст. М.: Ин. Лит-ра, 1962. С. 57-70.

11. Лингвистический энциклопедический словарь. М.: Сов.энцикл., 1990. 685 с.

12. *Шмелев Д.Н.* Проблемы семантического анализа лексики. М.: Высшая школа, 1973. 232 с.

13. *Уфимцева А.А.* Аспекты семантических исследований. М.: Наука, 1980. 358 с.

14. *Жалмаханов Ш.Ш.* Қазақ лексикасының семантикалық деривациясы: Түркі жазба ескерткіштері мен қазіргі түркі тілдерінің материалдары бойынша: Монография. Қарағанды: ҚарМУ баспасы, 2003. 212-б.

15. *Балақаев М.Б., Жанпейісов Е., Нурмұқанов С.* Зат есімнің жасалу жолдары // Қазіргі қазақ тілінің сөзжасам жүйесі. Алматы: Ғылым, 1989. 102-224-66.

16. *Копыленко М.М., Попова З.Д.* Очерки по общей фразеологии: Проблемы, методы, опыты. Воронеж: ВГУ, 1978. 143 с.